

VICENT ANDRÉS ESTELLÉS
I LA LITERATURA A L'AULA
ANÀLISI DE L'ESTIL I PROPOSTES DIDÀCTIQUES

AINA MONFERRER PALMER

**VICENT ANDRÉS ESTELLÉS
I LA LITERATURA A L'AULA**
Anàlisi de l'estil i propostes
didàctiques

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

Edició composta amb lletra Andralis ND OSF i Andralis ND SC
i impresa sobre paper Clarex 1.27 Literatura Color o3 de 90 g/m2

© 2019, Aina Monferrer Palmer

© 2019, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim

Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació

Corona, 36 — 46003 València

Tel.: +34 963 883 169

iam@alfonselmagnanim.com

www.alfonselmagnanim.net

Il·lustració i maquetació coberta: Pablo Pastor

Disseny de la coberta: Juan Nava

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

ISBN: 978-84-7822-809-6

DL: V. 1388-2019

Maquetació: IIFV

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Índex

Introducció 9

Primera part. Treballar sobre elements de la pragmàtica i de l'estil del poeta 13

- 1.1 El significat lèxic 13
 - 1.1.1 Els noms propis i l'enciclopèdia cultural: antropònims i topònims 13
 - 1.1.2 L'adjectiu 37
 - 1.1.3 Les col·locacions 57
- 1.2 Les estructures gramaticals 65
 - 1.2.1 Els verbs 65
 - 1.2.2 Els adverbis 73
- 1.3 La pragmàtica del text 80
 - 1.3.1 Interjeccions i estil exclamatiu 80
 - 1.3.2 Conversacionalitat 85
- 1.4 La prestidigitació retòrica 89
 - 1.4.1 La contundència: l'epifonema i altres recursos de la sentenciositat 89
 - 1.4.2 El pensament analògic: comparances, exemplificacions i al·legories 98
 - 1.4.3 La projecció cognitiva: metàfora, metonímia, personificació, sinestèsia i univers cognitiu estellesià 104
 - 1.4.4 Altres procediments expressius: desplaçament qualificatiu, subversió fraseològica i representació a través de variants 117
- 1.5 Macroestratègies discursives 123
 - 1.5.1 La significació dels paratextos 123
 - 1.5.2 El gènere com a filtre de l'estil 127
 - 1.5.3 Estil i ideologia: la família, la dona i l'atac a enemic 134

Segona part. Els camins polièdrics de l'exploració didàctica de la poesia 149

- 2.1 Les geografies literàries 149
 - 2.1.1 Ruta literària pel centre de València a partir del *Llibre de meravelles d'Estellés* 150
 - 2.1.2 Ruta literària pel centre de Castelló amb diversos escriptors 155

- 2.2 Les TIC o el catalitzador de possibilitats 157
 - 2.2.1 Diversitat d'opcions i de recursos 157
 - 2.2.2 Geografies literàries en línia: una proposta amb Borriana, Peníscola i Morella 166
- 2.3 Treballar literatura en altres assignatures (TIL i TILC) 174
 - 2.3.1 Dibuix i poesia 174
 - 2.3.2 Història, geografia i poesia 186
 - 2.3.3 Poesia i multilingüisme 189
 - 2.3.4 Poesia i altres arts 196
- 2.4 El paper de la literatura en l'ensenyament d'adults 199
 - 2.4.1 Les cançons a l'aula d'adults 204
 - 2.4.2 Treballar les habilitats de les proves d'avaluació directament amb textos literaris 207
 - 2.4.3 Efemèrides i treball microlingüístic amb ús de la literatura 211

Reflexions finals 217

Bibliografia 227

Introducció

El llibre que teniu entre les mans orbita entre dos eixos: la literatura i l'ensenyament; més concretament, s'hi pretén analitzar elements de l'estil i la funció dels textos poètics de Vicent Andrés Estellés amb un fi darrer que és l'aproximació útil de l'obra del burjassoter a les aules. Per tant, si qui el llig és un docent, especialment de llengua i literatura, hi trobarà des de suggeriments fins a exemples desglossats de com conèixer en profunditat i de com utilitzar polièdricament textos literaris a l'aula, especialment poesia d'Estellés, i sobretot des del punt de vista de l'*educació discursiva*.

Per a estudiosos i aficionats a la literatura catalana, aquest llibre ofereix una anàlisi pragmaestilística rigorosa de l'estil de Vicent Andrés Estellés, i sovint amb comparacions amb Ausiàs March, que s'ha dut a terme mitjançant tècniques de lingüística de corpus que tot seguit descriurem. En el cas de persones que lligen aquest llibre perquè simplement són curiosos de la literatura i de la cultura en llengua catalana, s'hi ofereixen reflexions, exemples i anàlisis interrelacionades sobre literatura i cultura ubicades al País Valencià, però sempre connectades amb altres anells més amplis de l'entorn cultural que mostren una visió de conjunt sobre la literatura catalana, actual i inserida en el món.

La principal hipòtesi de la recerca que justifica aquest llibre és que l'anàlisi sistemàtica de l'ideolecte literari d'un escriptor ens permet interpretar correctament i aprofundida la seua obra literària, així com el paper que juga aquest autor en el cànon literari a què pertany. Per a tals efectes, hem escollit fer servir una metodologia que combina la lingüística de corpus, és a dir, l'anàlisi de textos mitjançant ferramentes informàtiques, amb la pragmaestilística, que consisteix en una anàlisi qualitativa de l'estil de l'autor especialment centrada en quina és la funció de la tria estilística en cada moment.

Per poder arribar a l'anàlisi que volíem dur a terme, vàrem haver d'assumir una sèrie d'objectius més o menys secundaris.

En primer lloc, digitalitzar tots els poemes de l'autor publicats i crear una base de dades per a les nostres cerques informàtiques. Fins aquell moment, totes les investigacions sobre l'estil en la poesia d'Estellés havien estat dutes a terme amb anàlisis manuals i fragmentàries dels textos en qüestió. Ara necessitàvem poder fer-li preguntes sistemàtiques al gruix de la poesia estellesiana per tal d'obtenir-hi respostes holístiques i més precises.

Al mateix temps, com que no vàrem trobar a penes estudis sobre l'anàlisi de l'estil d'un poeta en llengua catalana que feren servir eines de lingüística de corpus, enteníem que el nostre podia oferir un model d'anàlisi de l'estil en textos literaris en català, ja que, a més, parteix i adapta una proposta d'esquema d'anàlisi estilística per a textos no literaris feta per Vicent Salvador (Salvador 2013: 17-50).¹

Breument, quant a la metodologia de lingüística de corpus, hem digitalitzat i etiquetat 129 llibres de poemes de l'autor i el corpus conté un total de 429.000 paraules. Concretament, això és tot el que hi havia publicat sobre l'autor a finals de l'any 2014. Hem intentat que no hi aparegueren poemes que havien estat publicats en més d'un recull. El programari fet servir és el Word Smith Tools (versió 3.0) i el paquet d'eines cedit per IVITRA (Institut Virtual de la Traducció), de la Universitat d'Alacant.

Hem fet servir el Word Smith Tools per a les cerques en el corpus no etiquetat, és a dir, en què només hi ha el text, sense que es pugui buscar segons categoria lèxica. Concretament, amb l'eina Concord d'aquest programa, hem dut a terme les cerques de concordances, que són els llistats de paraules en què apareix una combinació de caràcters seguida d'una altra concreta (per exemple, les aparicions d'*amor*, per tal d'observar de quins caràcters sol anar precedida i succeïda la paraula).

Amb la ferramenta Keywords, hem generat llistats de paraules clau, tant en poemaris concrets com en el gruix de la poesia

¹ Aquesta part s'ha deixat més de banda en aquest llibre, però es pot consultar extensament en la tesi doctoral (<www.tesisenred.net/handle/10803/290855>).

estellesiana. Així, hem observat quines són les paraules que més solen aparèixer en els versos del poeta i que, per tant, són clau per a determinar-ne l'estil. Òbviament, d'aquests llistats de paraules clau trobades en un corpus sense etiquetar, cal destriar el gra de la palla, ja que no tindrà massa importància per a determinar-ne l'estil l'aparició abundant de paraules sense pes semàntic com ara preposicions, conjuncions o fins i tot els verbs copulatius.

En l'epígraf 1.4.3 d'aquest llibre, es mostra la comparació entre l'univers cognitiu de Vicent Andrés Estellés i el de la seua principal influència: Ausiàs March (Sánchez 2013). Es tracta de la comparació dels arbres de paraules clau d'ambdós autors, organitzats segons freqüències absolutes d'aparició però també segons els punts en què apareixen en forma de concordances. Per tant, aquest esquema s'obté de l'ús combinat de les eines de cerca de concordances i de llistats de freqüències.

A banda del programa Word Smith Tools, ens hem servit de les eines de lingüística de corpus de l'institut IVITRA de la Universitat d'Alacant per a les cerques en el mateix corpus però etiquetat, és a dir, havent introduït nosaltres prèviament el corpus amb informació extra de dos tipus: morfològica (si és un adverbi, una preposició, un substantiu, etc.) i lexicosemàntica (per exemple, si *vençut* és una forma del verb *vèncer*).

Pel que fa a l'IVITRA, hem fet servir Introcorpus per a introduir els textos en el sistema; Marcatge, que ens n'ha fet un etiquetatge automàtic per lemes i després nosaltres l'hem completat i perfeccionat manualment. En darrer lloc, el Metaconcorz ens ha servit per a fer les cerques de concordances en el corpus ja etiquetat, fet que ens ha permès obtindre llistats d'Unimot (per exemple, cercar el lema *pedra*, associat a formes diverses tals com *pedregós*, *pedres*, *petri*...) per freqüència d'aparició, i igualment de bigrames (com ara el lema *confiar* + adverbi, tot especificant les paraules a l'esquerra o a la dreta a què apareix l'element concordat) i de trigramas (per exemple, adjectiu + nom + adjectiu).

Metaconcorz també ha estat útil perquè ens ha permès cerques combinades de lemes i de paraules exactes (és a dir, de combinacions tancades de caràcters), per exemple l'estructura [determi-

nant + *amor* + adjectiu], i també hem pogut especificar fins quantes paraules a l'esquerra o a la dreta podia aparèixer l'element concordat.²

En darrer lloc, hi ha la qüestió de les aplicacions didàctiques de la poesia de Vicent Andrés Estellés. A partir d'una revisió del material existent i del tractament d'Estellés en els manuals, s'ofereixen una sèrie de propostes variades que van des de l'àmbit de les geografies literàries fins a aplicacions multidisciplinàries basades en la metodologia TILC (Tractament Integrat de Llengua i Continguts), passant per un recull de possibilitats didàctiques que es troben a la xarxa o per l'enfocament multilingüe, que inclou la traducció entre diverses llengües com a mecanisme central de l'aprenentatge de llengües, tot fomentant el control i l'ús òptim de la transferència lingüística.

2 En la tesi doctoral, també hi ha tot un capítol dedicat a l'anàlisi de les traduccions d'Estellés. Aquesta anàlisi, de la qual també s'ha prescindit en aquest llibre, ofereix orientacions per a possibles traductors del poeta sobretot centrades en elements sistemàtics del seu estil i en les seues possibles solucions de traducció, a banda de comentaris sobre traduccions més o menys encertades ja existents de la poesia del burjassoter, especialment a l'espanyol.

Primera part

Treballar sobre elements de la pragmàtica i de l'estil del poeta

1.1 El significat lèxic

1.1.1 Els noms propis i l'enciclopèdia cultural: antropònims i topònims

La categoria lèxica nom o substantiu es divideix tradicionalment en dos grans grups: els noms comuns i els noms propis. El primer grup és notablement més abundant en la major part dels gèneres textuais (a excepció, per exemple, dels extints llistats telefònics). Tanmateix, hi ha certs noms comuns que provenen de noms propis, ja que mitjançant certes alteracions pragmàtiques o gramaticals, els noms propis es poden utilitzar com a noms comuns i viceversa.

Els gèneres literaris són un laboratori estilístic per a la llengua en què l'escriptor té llicència per a crear nous mots, fer combinacions enlluernadores i, en general, jugar amb la conjuminació de formes i de significats de manera creativa per tal de buscar noves fórmules lingüístiques d'èxit. Aquesta innovació no sorgeix del no-res sinó que parteix del material lingüístic existent. Així doncs, la creació d'un antropònim nou o la conversió en nom comú d'un nom propi existent són innovacions lingüístiques que marquen clarament l'estil d'un autor. En total, hem detectat 276 noms propis diferents en la poesia d'Estellés.

Pel que fa als antropònims, n'hi ha 12 que, en la major part de les seues aparicions, fan referència a altres escriptors: Marc, Joan, Ausiàs, Ovidi, Jaume (de Jaume Roig, encara que també és important la referència a Jaume I), Virgili, Ferrer (de Sant Vicent Ferrer), ROÍS, JORDI (per Jordi de sant Jordi), CORELLA i ROSSELLÓ (per Bartomeu Rosselló-Pòrcel). La resta de casos d'antropònims són susceptibles de referir-se a noms de lloc en algunes de les seues aparicions: MIQUEL (com ara l'església de Sant Miquel de Lliria), VICENT (antropònim valencià per excel·lència), MARIOLA (Serra de Mariola), GIL (pel carrer Gil i Morte, a banda de referir

el pintor valencià Manolo Gil i Juan Gil-Albert), CARLES, PERE, MARIA i JOSEP. Només queda per referir l'antropònim HIPÒLIT, personatge de la ficció estellesiana en CCO, PLE i IC.

Pel que fa a les 19 aparicions restants, inequívocament topònims, 11 són ciutats del País Valencià: VALÈNCIA, amb 218 aparicions, destaca enormement sobre les altres. A continuació, hi ha ALACANT i CASTELLÓ, sobre les quals el poeta reparteix equitativament l'atenció, amb 68 aparicions cadascuna. Les que resten són XÀTIVA, ELX, DÉNIA, GANDIA, LLÍRIA, ALZIRA, BORRIANA i PENÍSCOLA. Pel que fa a noms de països, hi ha ITÀLIA, GRÈCIA i CATALUNYA, així com el nom del continent EUROPA. Darrere del lema VALÈNCIA s'amaguen les 28 ocurrències de «País Valencià». En destaquen també per la freqüència dos topònims mallorquins (MALLORCA i SANTA PONÇA), una ciutat italiana amb reminiscències catalanoaragoneses com és NÀPOLS i, en darrer lloc, LONDRES.

L'antropònim

En literatura, els noms de persona poden remetre a un referent de fora del text, com és el cas dels noms reals, o bé a un referent intern del text, que és el cas dels personatges de ficció. Tanmateix, en el cas del burjassoter, els antropònims tendeixen a assenyalar de manera directa o encoberta un personatge real. Pensem en els casos d'Horaci i Ovidi, que són una representació complexa d'aquesta dicotomia ja que, d'una banda, assenyalen un personatge real que és el mateix poeta, i de l'altra, tenen com a referent el personatge real històric que és a més influència literària (Quint Horaci Flac, Publi Ovidi Nasó), i encara una tercera referència que és intratextual: la del personatge de ficció inspirat en el personatge real.

Un altre cas complex de referents d'un antropònim en els versos d'Estellés és el dels personatges femenins de tipus Françoise (que és el *tu* poètic de l'*Hotel París*), Cheryl (el *tu* poètic en *Testimoni d'Horaci*) i Jackeley (en *Sonets a Jackeley*, però també apareix en *Versos per a Jackeley*, *Jackeley* i *Elegies europees*). Françoise, Cheryl i Jackeley són personatges de ficció eminentment passius que en

dos poemaris estellesians escolten les confessions d'un *jo* poètic masculí que alhora les aclama com a objecte de desig. Tanmateix, tant Françoise com Cheryl estan inspirats en referents reals corresponents a actrius de cinema (potser Françoise Hardy i possiblement Cheryl Ladd). Per tant, són alhora noms propis que fan referència a personatges reals i de ficció.¹ El darrer cas interessant de distorsió fronterera entre realitat i ficció en els noms propis estellesians és el d'Ausiàs March, que es tractarà més endavant, en què un personatge real històric i alhora referent literari forma part de la ficció poètica com a personatge i també com a figura gairebé topogràfica la petja de la qual visita un *jo* poètic de caire autobiogràfic (com en el poema «Ací» de *Llibre de meravelles*). Ara, però, es parlarà dels significats i usos de l'antropònim *Vicent*, el novè més aparegut amb 64 ocurrences.

*L'antropònim Vicent*²

Resseguir el traç d'un antropònim clau en els versos d'un poeta pot ser una bona excusa per a treballar alhora llengua i cultura. Sant Vicent Ferrer, conegut també com Sant Vicent *el del ditet*, és considerat el patró del País Valencià. Se'l representa amb el dit en alt perquè es diu col·loquialment que feia miracles només alçant-lo. Més cultament, aquest gest admonitori o d'amenaça característic de la representació icònica del sant, s'acompanya sovint de la frase *Time-te Deum et date illi honorem* (aproximadament, «temeu Déu i honoreu-lo»), extreta de l'Apocalipsi de Sant Joan. Aquesta gestualitat iconogràfica està relacionada amb la seua faceta de predicador

1 Altres dives del cinema que apareixen en poemaris estellesians són Hildegard (que el poeta evoca en *l'Hotel París* i *Testimoni d'Horaci*), i també Rita Hayworth, Sofia Loren, Gina Lollobrigida i Marilyn Monroe, totes quatre esmentades en *La nit* («del divorci de Rita Hayworth, sobre les noces / de Raniero i Grace, sobre el que diu Vittorio / de Sica de Sofia Loren o de la Lollo»), Piquer (2013: 291-312). A més, Estellés dedica una peça teatral a Marilyn Monroe (1978).

2 L'estudi de l'antropònim *Vicent* en la poesia d'Estellés ha estat més àmpliament desenvolupat en Monferrer Palmer (2014d).

i amb la importància que tenia la gestualitat en els seus sermons (Martínez 2002). És indubtable que la fama d'orador infal·lible del dominicà té molta relació amb elements gestuals de teatralitat, dels quals feia ús, i que aquesta faceta de predicador valencià internacional i personatge històric de primera categoria va captar l'interès d'Estellés.

Hem agrupat les aparicions de l'antropònim Vicent en dos aparats: *Vicent* com a nom d'un tercer i *Vicent* com a *alter ego*. Salvador (1988: 108) destacava la relació abundant de topònims i d'antropònims amb referent real en els poemaris estellesians «de caire existencial o civil», mentre que en poemaris «de to més imaginatiu» n'apareixen pocs.

Entre els homònims coneguts del poeta que apareixen en els seus versos, hi ha Vicent Ventura, Vicent Seguí i Vicent Pitarch. Pel que fa als noms de personatges històrics, hi apareixen Sant Vicent Ferrer, Sant Vicent de la Roda, Vicent Peris, Vicent Ferrandis, Vicent Martín i Soler i Vicenç Garcia. Sembla, doncs, que l'onomàstica vicentina és la més insistent en l'obra d'Estellés.

L'antroponímia vicentina també s'estén en el si de la unitat familiar del poeta: pare, avi, fill i nét. Estellés es percep com una part d'un tot relacionat amb la identitat familiar: forners, de poble, valencians i humils. Amb l'esdeveniment de la mort de la filla, però, es veu sotragada la unitat familiar. Aquest fet queda reflectit en l'escriptura estellesiana i es pot observar, per exemple, en els dos primers versos de la tercera part del poemari *Primera Soledad*: «SEÑOR, / soy Vicente Andrés Estellés, / hijo de Vicente y de Carmen».

Hi ha molts exemples on l'antropònim Vicent és una referència autobiogràfica. En el segon poema d'Ha, titulat «El dolor és en taula» i en el text introductorí d'Ausiàs March «Qui pot pensar la dolor del desésser?», trobem un vers que diu «Jo sóc aquest que es diu Vicenç Andrés!». *Hamburg* s'escriu l'any 1972, motivat per un viatge a aquesta ciutat del nord d'Alemanya. En aquest poemari, el *jo* líric és Estellés disfressat d'Ausiàs March. Així, s'entén l'afirmació «Jo sóc aquest que es diu Vicenç Andrés» en un doble vessant: d'una banda, l'autoassumpció del *jo* líric i, de l'altra, la

identificació del *jo* poètic amb el poeta valencià medieval de qui Estellés ha manllevat l'expressió original «Jo sóc aquest que es diu Ausiàs March». Veurem com el poemari Ha està ple de marques estilístiques ausiasmarquianes.

El poemari *Sonets a Jackeley*, tot i que la rima i la mètrica també hi són lliures, és menys caòtic i irregular que l'anterior *Versos per a Jackeley*. Les darreres dues estrofes del poemari novament inclouen un diàleg entre Jackeley i el *jo* poètic en estil directe lliure:

d'oli, entre un fum barat. evoque uns ulls, uns llavis.
vaig vers ell, ve envers mi. alguna oculta cosa ens
empeny, ens atreu. hola. què tal. em dic jackeley.

em dic Vicent. d'on véns? de valència. i tu? sóc
ací amb els meus pares. però hauràs arribat d'algun
lloc. ah sí, sóc de caracas, vols que ballem tots dos?

De quan Joan Fuster i Estellés... inclou deu poemes amb estrofes de tres versos d'art major. Els protagonistes d'aquest poemari són les versions infantilitzades de Joan Fuster i d'Estellés. Una veu externa narra en tercera persona les peripècies dels dos protagonistes. Novament, Estellés s'hi identifica amb el nom de Vicent: «aquella gentola era ben distinta eh joan eh vicent».

Pel que fa a *Cant de Vicent*, és la narració de records d'un món humil d'infantesa: la llar austera de Burjassot on vivia amb els seus pares i també els jocs amb els xiquets del carrer. Està format per dos poemes llargs amb estrofes de dos versos tetrasíl·labs i rima assonant. El poemari, de senzillesa rítmica, recorda les cançons dels jocs dels infants.

D'altra banda, el poema «Cant de Vicent» de *Llibre de meravelles* sembla un intent frustrat de cant a la ciutat i es converteix en una reflexió sobre el fet creatiu i sobre l'ofici de poeta, semblantment al que passa amb l'«Epístola amb segell d'urgència a Sant Vicent Ferrer» (*La nit*), com veurem més endavant. D'entrada, Estellés deixa clar que parlarà de València des del seu *jo*, des de la seua experiència: «Pense que ha arribat l'hora del teu cant a València. / Temies el moment. Confessa-t'ho: temies. / Temies el moment del teu cant a València». El sonet xxvii de *El gran foc dels garbons* acaba amb el

següent vers: «Vicent, coneixement amb la beguda!». Aquest gir final amb el nom del poeta és un recurs pragmaestilístic típicament estellesià que esdevé sorprenent i còmic per al lector.

En els poemaris en què la ficció se situa en el món clàssic, no hi apareixen sants, encara que en alguns casos, com ara en *Horacianes*, sí que hi apareix alguna expressió amb «déus», que són els de la mitologia politeïsta. Uns altres poemaris sense referents hagiogràfics són *Llibre d'exilis*, *Incert presagi*, *Mort i pam*, *L'engan coneix* i *Homenatge il·lícit a Lluís Milà*. En canvi, alguns dels poemaris amb major abundància hagiogràfica són *El gran foc dels garbons*, *Primera audició*, *Pedres de foc*, *La clau que obri tots els panys*, *L'ofici de demà*, *Llibre de meravelles*, *Primera audició*, *Sonets mallorquins* i *Antibes*. Destaquem el *Llibre dels Sants* (MPVI), que té dos poemes dedicats a Sant Vicent Màrtir.

L'aparició de referències a sants en la lírica estellesiana compleix diverses funcions pragmaestilístiques, entre les quals destaquem enquadrar l'escena en un ambient costumista, dibuixar el caràcter d'un personatge (sobretot en el cas de les dones tradicionals valencianes) i situar els fets en un enclavament geogràfic concret (un carrer, una església, un monestir, etc.).

En un poema de *El gran foc dels garbons*, trobem el fragment següent: «Me'n vaig entrar després a Santa Eulari, / mes no com Ramon Llull, car ell va entrar / acaçant una dama. I a cavall!», on Estellés s'identifica amb Ramon Llull. Si més no, es considera com una continuació lul·liana per continuïtat espacial, cosa que passa de manera semblant quan Estellés recorda l'entrada de Jaume I a Mallorca en *Primera audició*.³ D'altra banda, destaquem el fragment del darrer poema de *Boix, Heras i Armengol*: «Heras Boix Armengol aneu a Sant Francesc enguany que jo / no hi vaig i mireu el sepulcre febril de Ramon Llull». L'església de Sant Francesc de Palma de Mallorca és un temple del segle XIII on es troba soterrat Ramon

3 Cançó de la filla: «[...] Santa Ponça / tota a fosques, / arribava / el rei en Jaume / i / va / encendre / tots / els llums [...]».

Llull.⁴ En la concepció estellesiana del món, Llull és a Mallorca com March és a València.

Els noms de carrers amb referències a sants també hi són abundants. El carrer Sant Paulí d'Hamburg, un dels barris rojos més famosos d'Europa, apareix en dues ocasions. La primera, dins del poemari *Hamburg*: «Per sant Paulí, febrils oficients / del ritual apegalós del semen». I reapareix en 4 poemes: «i Sant Paulí, el carrer del Perdó». Les connotacions sexuals d'aquest carrer contrasten irònicament amb el seu nom religiós.

Estellés també utilitza objectes de culte religiós per a la descripció de l'espai i del temps de l'escena. Pel que fa a l'espai, destaquem la ubicació d'estampetes, ciris o calvaris: «i als peus del llit, sobre l'armari, aquella / estampa en blaus de Sant Ramon Nonat» (*El gran foc dels garbons*); «i la mare / que resa a Sant Pancreaç recolzant una estampa / del Sant contra un pitxer» (*La clau que obri tots els panys*); «aquella espècie de calze que tenia sant antoni tot ple de / raïm un raïm segons semblava negre» (*Quadern de 1962*). Amb aquestes referències, l'Estellés més descriptiu ens presenta una escena costumista valenciana.

És constatable la gran influència de la religió cristiana en la cultura popular valenciana. En aquest sentit, recollim expressions com: «Bonico tu com Sant Lluís Gozanga!» (*El gran foc dels garbons*); «Ai gloriós Sant Ramon Nonat!» (*Llibre de meravelles*); «Ai Sant Vicent Ferrer! / Ai Sant Lluís Bertran! / Ai Crist del Salvador!» (*L'ofici de demà*); «què és això, a quin sant aqueix foc, calleu, guardeu» (*L'exili d'Ovidi*).

Les pregàries més populars, com ara el Pare Nostre o el Senyal de la Creu, formen part de la fraseologia popular i, fins i tot, de

4 Ramon Llull i Sant Vicent Ferrer són dos referents medievals fonamentals per a Estellés, encara que més en el cas de Llull, amb el qual comparteix fins i tot el títol del seu *best seller*: LMer. Llull, com Sant Vicent Ferrer, fou un important evangelitzador. Sant Vicent evangelitzà mitjançant la predicació oral, mentre que Llull ho féu mitjançant la narració escrita. Paral·lelament, Estellés malda per dur a terme una evangelització laica: la recuperació de la memòria i la identitat del seu poble.

cançonetes infantils, i són marca de col·loquialitat com en aquest exemple de *El gran foc dels garbons*: «a les humils paraules, a la tella / del mort i pam, les claus de Déu, Sant Pere / i Sant Joan, l'elementalitat».

Estellés utilitza el prec als sants i els fraseologismes de contingut hagiogràfic per a imitar l'idiome de la mare que ha perdut l'home o el fill en la guerra i l'espera devotament i desesperada. És el cas d'aquest sonet novament de *El gran foc dels garbons*:

Tenia un fill: el vaig criar, donant-li
allò que diuen educació.
Vaig resar molt a Sant Antoni: sempre
estava agenollada davant una

estampa recolzada en un pitxer.
Creixia el fill i me'l mirava, trèmula.
No l'entenia quan parlava amb els
senyors. Però parlava amb els senyors.

S'ha obert camí. Li rese a Sant Antoni.

No sé res d'ell. No sé res d'ell. Li rese
No sé res d'ell. Li rese a Sant Miquel.
al Patriarca Sant Josep. Encenc
un ciri a Santa Rita. El veig, el pense,
desvetlada: no puc parlar amb ell.

El poema «A Sant Vicent Ferrer» s'ha comentat en profunditat per Martínez Revert (1982) i Alpera (2011). És un poema emblemàtic de l'autor que, segons va apuntar precoçment Martínez Revert, suposa un moment de presa de consciència i de reafirmació d'un estil i d'una lògica poètica amb cert regust de rebel·lia per part de l'autor. Revert i Alpera coincideixen a interpretar el subtítol «A boqueta nit» com l'ambientació temporal del poema en «l'hora de les confidències» (1982: 66). L'estat d'ànim del poeta, de tristesa i desemparament, es veu reflectit en la mètrica (versos de dotze síl·labes amb cesura a la sisena) i també en les reiteracions.

Semblantment al que ocorre en el poema «Cant de Vicent» de *Llibre de meravelles*, aquesta és una crítica a la poesia que Revert

anomena «de tòpics»: d'encàrrec i superficial (1982: 67), com mostren els clixés que Estellés encabeix entre els versos 19 i 24:

¿He de dir que tu ets un gran valencià
i he de dir tot això i allò de “nostra parla”
i he de cantar la teua lucidesa allà a Casp,

i el teu verb, i la teua voluntat unitària
als mapes i l'Església, i el goig dels teus miracles,
i el teu nom com la pedra que cau, de sobte, en l'aigua?

Martínez Revert considera aquest poema una constatació meta-poètica de la necessitat de renovació (1982: 68). Estellés hi adopta un llenguatge ritual, que té relació amb el *tu* poètic, Sant Vicent Ferrer. Entre els versos 25 i 30 el poeta descriu el ritual catàrtic necessari per a «dir una lletania de les quatre coses clares» (v. 27):

M'afluixaré els cordons –permet– de les sabates.
O em quedaré, dempeus, descalç sobre els taulells.
Diré una lletania de quatre coses clares.

M'esmolaré la llengua, si vols, en un rastell.
Em llavaré les mans amb aigua i amb sabó.
Em tallaré les ungles ben acuradament.

Hi apareixen les metàfores: la vida és un camí (v. 37-38), el cor és pa (v. 33) i les paraules són pedres (v. 40). Quan Estellés tria l'opció de la lluita i rebutja la pau (v. 55), està optant per l'inconformisme rebel en contra de les convencions *jocfloralesques*. En el vers 51 del poema apareix per primera vegada en la poesia d'Estellés la idea de ser «un entre tants», l'assumpció de la veu col·lectiva dels valencians (1982: 70). Per això el poema ha estat considerat una fita important en la lírica estellesiana, que erigeix Estellés com un iniciador del realisme històric en la poesia catalana (Alpera 2011: 198). Revert entén el vers final del poema («¿O de seure's en un còdol i callar ja del tot?») com un advertiment contra el fanatisme, però veurem més endavant que aquest gir final per acabar un poema que en tergiversa el sentit és un tret sistemàtic de l'estil d'Estellés.

El següent fragment d'*A mi acorda un dictat* destaca per l'impacte de mesclar referents tan anacrònics. En aquest sentit, què hi ha més

col·loquial que la mescla indiscriminada de referents culturals? Hi apareixen junts Walt Disney, que remet a la cultura popular cinematogràfica, personatges clàssics com el poeta Virgili i l'emperador August i els escriptors valencians medievals contemporanis, entre ells Francesc Eiximenis i Sant Vicent Ferrer, frares que representaren dues personalitats i dues visions antagòniques de l'església i que representen dues fites de la literatura catalana medieval:

[...] com, més properament, els versos de Virgili, aconsellant el savi, prudent treball agrícola, amb la rotació avinent dels cultius, o enllestint unes fórmules, adduint uns frenètics precedents llegendaris que tot ho justifiquen, la nissaga d'August i que es calle tothom, bastint un bell futur imperial, que diuen; el capitell on duïen a enterrar una rata, l'antecedent remot, diríem, de Walt Disney, si no hi hagués, també, els sermons, ameníssims, de sant Vicenç Ferrer o algun text d'Eiximenis, una moralitat que buscava en les bèsties una exemplaritat distretament exempta; la remor d'una font entre els xiprers més nobles, i altra vegada el fang, els carrers plens de fang; [...]

A partir dels poemes on apareix explícitament Sant Vicent Ferrer, podem deduir quines idees tenia Estellés sobre el dominicà. Estellés considera molt amens els sermons profètics del sant valencià. Com hem vist, Sant Vicent Ferrer hi ocupa un lloc molt important com a fundador de la literatura catalana. A més, Estellés destaca Sant Vicent per la fama que té entre el poble especialment fruit dels seus miracles. Definitivament, aquest dominicà té el privilegi de formar part dels sis escollits per Estellés com a personatges clau de la literatura catalana medieval que com ell, però molt abans, van *assumir la veu del seu poble*, la seua llengua, tot dignificant-la en els registres més elevats i internacionals.

L'antropònim Ausiàs March

Una de les maneres en què es materialitza la presència d'Ausiàs March en la poesia de Vicent Andrés Estellés és l'aparició